

Ivan Grafenauer | O Zariki in Sončici in še kaj o »španskih« junakih

Zbalado o Lepi Vidi in z romancama o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega, o Kralju Matjažu in Alenčici (Il moro Saracino)¹ vrsta slovenskih narodnih pesmi o mavriških in španskih kraljih in kraljicah še ni zaključena. Španski kralj se omenja še v pesmi o Zariki in Sončici (SNP, št. 71—72.), v legendah o sv. Barbari, v ječo vrženi (SNP, št. 641—642.), o sv. Uršuli streljani (SNP, št. 645.); v drugi pesmi spet nastopa neka zagonetna »Španska kraljica« (SNP, št. 36.), ki jo je v drugi inačici zamenila »Poljska kraljica« (SNP, št. 35.); zamorska (ajdovska) deklica ali tudi zamorska kraljična, zamorec in tudi zamorski kraljič pa tudi niso redke osebe v naši pripovedni narodni pesmi in legendi.

Zarika in Sončica

Izmed ravnokar navedenih pesmi je morda najbolj znana grozotna baladna narodna pesem o Zariki in Sončici. Po njej je namreč zasnoval pesnik Matija Kračmanov Valjavec svoj »romantični ep«² »Zora in Sonca« — v prvi objavi ga je imenoval še »pripovedno pesem v treh delih«³:

Slovenko Sonco ugrabi z nekega gorenjskega gradu Turek — edini izmed oblegovalcev je živ ušel kmetom, ko so ti pobili vse turško krdelo, ki je grad oblegalo. Kmete je vodil junaški domači mladenič, ki ga je ugrabljena Sonca čisto na tihem ljubila, da še on za to ni vedel. Kot sužnjo Zairo hočejo Sonca na Turškem pomohamedaniti in jo narediti za sultanico. — Njena sestra Zora se pa omoži s španskim popotnim junakom donom Almirom, ki je prišel z deželno vojsko obleganemu gradu na pomoč, ko je bil domači junak delo že opravil. Po poroki odpotujeta na Špansko. Don Almiro gre po porodu prvega sina na Zorino željo v Carigrad, da reši lepo sužnjo Zairo iz palače turškega sultana (motiv Prešernove Turjaške Rozamunde!). To se mu res posreči in don Almiro pripelje Zairo v svoj španski grad. — Ljubosumna Zora misli že pogubne misli; prav tedaj pa pride na povratku od sv. Jakoba Kompostelskega k donu Almiru tisti slovenski junak, ki je svojčas rešil Zoro in njenega očeta z vso družino pred Turki; ta spozna, da je Zaira Sonca, Zorina sestra, in postane po vrnitvi na Gorenjsko njen mož.

¹ Gl. Dom in svet, 1937/38, str. 230 nsl. (o Lepi Vidi), str. 338 nsl. (o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega), str. 339 (o Kralju Matjažu in Alenčici in Il moro Saracino); o tem glej več v ukrajinski razpravi Zenona Kuzelje: Ugorski korolj Matvij Korvin v slavjanski ustni slovesnosti. Rozbor motiviv, zvjazanih z jogo imenom. Zapiski Naukovoga tovaristva imeni Ševčenka, LXVIII—LXX, posebe LXVIII, 63—82, LXIX, 31—49.

² Zora in Sonca. Romantični epos. Matija Kračmanov Valjavec, Poezije. Izdala Slovenska Matica. Uredil Fr. Levec. V Ljubljani (1899), str. 174—225.

³ Zora in Solnca. Pripovedna pesem v treh delih. Zložil M. Kračmanov Valjavec. (Cvetje iz domačih in tujih logov, 33. zv., a 21. delo.) V Celovcu, 1867.

Narodna balada sama o Zariki in Sončici se nam je ohranila v dveh skoraj enakih zapisih; prvega je napravil l. 1850. v Srednji vasi pri Šenčurju na Gorenjskem sorodnik in sošolec pesnikov, poznejši jezuit, tedaj še gimnazijalec Janez Valjavec (SNP, št. 71.), drugega pa je nekaj let pozneje Matiju Valjavcu samemu v pero narekovala mati njegovega sošolca Matevža Šavsca iz Preddvora na Gorenjskem (SNP, št. 72.). To inačico je s poročilom o obeh zapisih objavil v predgovoru k prvi izdaji svoje »pripovedne pesmi v treh delih«. ⁴ Glasi se takole:

Zarika in Sončica.

- Star Vah jin stara Váhinja
 prošiva sta lepó Bogá,
 de b jima dav jen poros^{a)} lep.
 Boh jima j dav jen poros lep,
 5 Boh jima dav je hčeri dve:
 Ta prva j biva Záríka,
 ta druga j biva Sončica.
 Sončico vkrade turšči car,
 Zariko vzame španšči kralj.
- 10 Zaričin mož na semenj gre,
 pa praša mvade Zariče:
 »Kaj pa ti kupim na semnji,
 kar bi po všeči b'ó tebi?«
 Zarika tok odgovarí:
- 15 »Kar najdeš tam nejlevšega,
 nejlevšega, nejdražega!«^{b)}
- Sončica na semnji stójí,
 jin Zarčin mož tak govarí
 »Kolkó pa Sončica veljá?«
 20 »,Sončica štir sto kron veljá,
 Gdor jih imá, ta nej jih dá,
 gdor jih pa níma, nej nehá.«^{c)}
- Zarika táko govarí:
 »Kaj si mi kupu za semènj —
 25 vse levši, koker sama sem,
 vse draži, koker sama sem!«
 »,O nič ne marej, Zarika,
- štenže nam bo pométova,
 vsak dan bo grš prhájova.«
 30 Sonca j štenže pométova,
 vsak dan je levš prhájova.
- Že mi pokliče hvaŕce vse:
 »Le pejte vovit ríbice,
 ki so z imenam kačice.«
- 35 Zarka je kače kúhova,
 Sonca jih je pokušova.
 Sončico gvava zabolí,
 de precej v lica vobledí.
 Sončica j šva v ta gornji stan:
- 40 »Le vleci, vetrček hvadán,
 semkej iz vaščih deževá,
 čer so voča jin mat domá.«
- Záríka je posúšova,
 Močno se je prestrášiva:
 45 »O Sónčica, sestra mojà,
 de nisem vedva preh^{c)} tegà,
 pa sem ti dava káči strup!«^{d)}
 Záríka tudi vomedli
 jin dušo s Sončico spustí. —
- 50 Kokó je vender to hudó,
 de sestra sestre na pozná
 jin strupa káčiga ji dá!

⁴ Natisnjena je z vsem predgovorom vred tudi v Levčevi izdaji Valjavčevih Poezij (gl. op. 2.), str. XXXIV—XXXV.

^{a)} poros = porod.

^{b)} SNP, št. 71., v. 9—10:
 Sonco je vkradel turški car,
 Zarko vsnubil španski kralj.

^{c)} preh = poprej.

^{d)} SNP, št. 71., v. 44—47:

»O ti sestrica mojà!
 De jez nisem vedla tga:
 Sim ti dala kačji strup,
 s tim je proč moj up!«

Že prva vrstica priča in z njo spomin na laško deželo v 41. vrstici, da pesem o Zariki in Sončici ni nastala iz domačega življenja, kakor je nastala Lepa Vida neposredno iz groze, ki je prevzela vso bližnjo okolico zaradi nesreče znane matere in žene z njenim nebogljenim dojenčkom in možem vred in se je razširila kmalu tudi po vsej pokrajini in deželi; jasno je marveč, da nam je v Zariki in Sončici narodni pesnik in pevec v slovenski besedi izoblikoval tujo baladno snov, in sicer po vsej verjetnosti — kakor v romanci o Romarju kompostelskem — po kakem romanskem vzorcu.

Tragični obrazec, da sestra iz ljubosumnosti zavda nepoznani sestri — španska »kraljica« turški sužnji — in, ko sestro kot sestro spozna, iz žalosti z njo vred umre, je eden najsilnejših v svetovnem slovstvu. Primerjati se mu da skoraj le Ojdipova tragedija nezavednega očeta-mora in krvoskrunskega zakona z materjo ter grozotna usodnost staršev, ki iz pohlepa umore v tujini obogatelega sina, ko se je vrnil domov, da bi staršem oskrbel mirno, prijetno starost, in prvič, še kot nepoznan potnik, prenočuje v njihovi borni hišici.⁵

Snov je prav za prav čisto nebaladno obsežna, saj zajema vse življenje nesrečnih sestra od rojstva do smrti, in kar vrsto različnih dogodkov, kakor ugrabitev, »omozitev« v daljno deželo, nakup nepoznane sestre sužnje kot sejmskega odpustka, ljubosumnost, zastrupitev domnevne tekmice, spoznanje in smrt. Vendar je vsa ta vrsta dogodkov orisana s tako skopimi obrisi, s tako jedrnato zgoščenostjo, s tako neposrednostjo pripovedovanja — skoraj v samih govorih in odgovorih — da je dojem kljub snovni preobloženosti povsem baladni. A ta strnjenost je nastala nedvomno šele sčasoma; prvotno je bilo pripovedovanje vse bolj obširno, risanje dogodkov vse bolj podrobno in šele na stoinstoletni poti od rodu do rodu, iz kraja v kraj, od ust do ust se je pesem toliko okrušila in spet obrusila,⁶ da je taka, kakršna je, skopa, skrivnostna, mrka. Baladno zgoščenost moti samo nepotrebni, sentimentalno plehki trovrstični sklepni vzdih, ki se je nedvomno šele v novejšem času pesmi pritaknil.⁷

⁵ Ta motiv, ki ga je uporabil Zacharias Werner za usodnostno tragedijo »Štiriindvajseti februar« (Der vierundzwanzigste Februar, 1815), je uporabljen po sporočilu Ericha Schmidta Jakobu Minorju že v starejši angleški baladi; uporabil ga je tudi že angleški dramatik, začetnik novejšje meščanske tragedije, George Lillo (1693 do 1739) za žaloigro »The fatal Curiosity« (1736). Gl. Minor, Das Schicksalsdrama (Deutsche National-Litteratur, historisch kritische Ausgabe, hrsg. von J. Kürschner, 151. Band. Berlin und Stuttgart. Verlag W. Speemann (brez letnice), str. III. — Bruno Busse, Das Drama, II. Von Versailles bis Weimar. Aus Natur u. Geisteswelt, 288. Bdch. B. G. Teubner in Leipzig, 1911, 57.

⁶ O tem »razpevanju« narodnih pesmi gl. K. Reuschel, Volkslied v Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, hrsg. v. Paul Merker u. Wolfgang Stammer, III, 487, 488.

⁷ Podoben sklep ima sicer še inačica M. Ravnikarja Poženčana k pesmi o »V deveto deželo omoženi« (SNP, št. 98):

Okolje pesmi o Zariki in Sončici — španski kralj in njegova žena (če sta to res), turški car in njegova sužnja — se zdi na prvi pogled, da je isto ali vsaj slično kakor v Romarju sv. Jakoba Kompostelskega. Če pa si snovne motive natančneje ogledamo, spoznamo, da to ni tako. »Zarikin mož« — razen v uvodnih vrsticah se ta nikjer ne imenuje »španski kralj« — kupi ženi kot sejmsko darilo **krščansko sužnjo**, sužnjo, ki jo je uplenil »turški car« in jo postavil na trg nekje nepredaleč od bivališča »Zarikinega moža«. To ni krščansko življenjsko okolje!

Če je kristjan kje v mohamedanskih deželah kupil krščanskega sužnja, ga ni kupil, ampak odkupil. Ko je tak suženj stopil na krščanska tla ali le na krščansko ladjo, je bil prost in še pomagali so mu, da je mogel odpotovati domov. Da se je delo za odkup krščanskih sužnjev iz saracenskega suženjstva in njihovo zamenjavo za mohamedanske ujetnike bolje uredilo, strnilo in pospešilo, so se v dobi križarskih vojska ustanovili posebni katoliški redovi. Tako so l. 1198. v Provansi ustanovili trinitarijski red (ordo SS. Trinitatis captivorum et redemptionis captivorum; ustanovitelj mu je bil Provansalec s. Johannes de Matha) — med trinitarijskimi odkupljenci je bil tudi slavni španski pisatelj Miguel de Cervantes Saavedra (1680), pisec Don Kihota, in se je za rešitev zahvalil s posebno novelo. L. 1218. so trinitarijem sledili v Barceloni mercedarijci (ordo B. Mariae de captivis; ustanovitelj je s. Petrus Nolascus); po četrti slovesni obljubi so morali ti v potrebi samega sebe izročiti nevernikom kot talce, če je bilo to za rešitev kakega jetnika potrebno, t. j., če je zmanjkalo odkupujočim redovnikom denarnih sredstev in je bil tam še kak suženj, ki se je bilo bati za njegovo versko stanovitnost. Mnogi so pri nevarnem poslu odkupovanja krščanskih sužnjev dali življenje; Cerkev jih časti kot mučence.⁸

Sužnje so sicer tudi v krščanskih državah še ves srednji vek imeli, in to kljub cerkvenemu odporu; a na trg so se smeli postaviti samo pogani in mohamedanci. Trgovina s krščanskimi sužnji je v 12. stoletju v krščanski Evropi prenehala tudi tam, kjer so se je najdalje držali,

»Oh, kaj žalost ne stori:
kmalu dve gospe umori!

Prim. tudi kajkavsko pesem o Zlobni tašči (SNP, št. 862.), ki sina naščuje na snaho, da jo umori; sklep se glasi:

Oj nesrečna stara majka bila,
kâ dva drage tužno raztužila!

Dosti krepkejši sklep ima druga inačica iste pesmi (SNP, št. 861): sin prinese materi nedozoreli plod umorjene žene z besedami: »Eto, majka, jabuka zelena, / kajoj nesi dozriti dala!« Takisto pesem iz Bele Krajine z isto snovjo (SNP, št. 248). Sentimentalni dostavki so mlajšega izvora, kakor tudi pesmi s sentimentalno ali oštarijsko sirovo vsebino. Prim. H. Naumann, Volksballade, Reallexikon d. dt. Ltg., III, 480, b.

⁸ Gustav Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter, II², 1929, Ferd. Schöningh, Paderborn, 305—308. — Der Grosse Herder, 8, 241/42 (Merzedarier); 11, 1472 (Trinitarier).

kakor med Nemci, Angleži in Irci. Krščanski sužnji so se smeli samo še izmenjavati, ne pa prodajati in torej niso bili več trgovsko blago. Kmalu pa so se krščanski sužnji spremenili v podložne kmete.⁹

Način, kako »Zarikin mož« Sončico na trgu kupi, nam zbuja sum, da v prvotni narodni pesmi ni bil krščanski kralj ali sploh kristjan, ampak da je bil — kakor »turški car« — mohamedanec, Saracen. To toliko bolj, ker »je španski kralj« sicer res po inačici Janeza Valjavca »Zarko vsnubil«, (gl. zg. op. b), v drugi inačici pa kralj »Zarko vzame«. To more pomeniti, da jo vzame v zakon, da jo vzame s silo, da jo vzame kot delež pri delitvi plena.

Kako pa moramo to besedo res razumeti, se nam odkrije, če pazljivo razberemo Zarikine očitke po moževi vrnitvi s sejma. Ko Zarika vidi, kako lepo sužnjo ji je mož s sejma pripeljal, in ko tudi zve, koliko je mož zanjo dal, se vzbudi v njej ljubosumnost in možu očita: »Kaj si mi kupil za semenj (vse levši, koker sama sem), vse draži, koker sama sem!« (V. 24—26.) Potemtakem je bila tudi Zarika na semnju kupljena in za manj kakor 400 kron. To nikakor niso krščanske šege in navade. Tudi neosnovana ljubosumnost Zarikina zaradi nove sužnje je popolnoma razumljiva le, če pomislimo na zagatno ozračje mnogoženskega harema pri mohamedancih, kjer je bila sužnja po mili volji gospodarjevi njegova priležnica, posebno še, če je bila lepa. V našem primeru je ljubosumnost še bolj razumljiva, ker tudi Zarika nič drugega ni ali vsaj nič drugega ni bila kakor sužnja, za denar kupljena sužnja, samo ga je že napredovala in postala moževa ljubljenska.

In končno — ali ni v pesmi, vsaj v eni inačici, narahlo nakazano tudi še Zarikino rahlo upanje, da bi se le še kdaj mogla tako ali tako, morda po odkupu, vrniti v domači kraj, v laško deželo, »kjer so voča jin mat doma«? Ko spozna, da je zastrupljena sužnja njena sestra, se v inačici Janeza Valjavca z grozo zave: »S tim je proč moj up!« (gl. zg. v opomnji č).

»Zarikin mož« je bil torej v prvotni pesmi o Zariki in Sončici »Saracen, španski Maver. Ali pa je bil tudi »kralj«, ni povsem gotovo. »Španski kralj« je Zariko res »vzel«, t. j. kot delež od plena svojih roparskih ladij odbral — tako moramo po vsem, kar zdaj vemo, besedo razumeti; a »Zarikin mož« jo je na sejmu s sužnji kupil. Potemtakem »Zarikin mož« ni ista oseba kakor v uvodnih vrsticah imenovani »španski kralj«. Gotovo je le toliko, da je po opisu v pesmi nedvomno bogat človek, torej kak mavriški emir.

Kajpada tudi »turški car« naše pesmi ni turški sultan v Carigradu; saj so tam za križarskih vojska gospodovali še bizantinski, od 1204—1261. latinski cesarji. Gre pač za kakega drugega saracenskega vladarja, morda kje v severni Afriki.

⁹ G. Schnürer, n. d., 415—417.

<p>Še se tamkej gostujejo. Kadar se Brajdiki že zadosti zdi, vrgla je v glaž prstan zlat, 45 napila je sestri svoji. K je sestra prstana v gledala, še tak pravi, govori:</p>	<p>»To je prava sestra môja! Ko b imel mene vzeti, 50 vzemi to, k si jo pred imel.« Preblekli so jo, in poročila sta se.</p>
---	--

Vsa snov te pesmi, ugrabitev »primorskih deklic«, ki sta hčeri »črnega zamorščika«, način, kako kraljič plen svojih »ribičev« in pomorskih grabežev sprejme, kaže na isto saracensko življenjsko okolico kakor Zarika in Sončica. Snubitev je značilno srednjeveška, enako motiv prstana, po katerem se Brajdika dá spoznati.^{9a} O srednjeveškem izvoru pesmi torej ni dvoma. To kaže tudi prav srednjeveška mirnost, s katero narodni pesnik brez zadrege, brez spogledljivega namigavanja in s pravilno moralno sodbo pripoveduje za naš čut precej kočljivo zgodbo.

Španski kralj v slovenskih narodnih legendah

Španski kralj je v naši srednjeveški narodni poeziji, če ne vedno, pa vsaj pogosto mohamedanec, t. j. po srednjeveških krščanskih nazorih nevernik, pogan. To nam spričujeta tudi legendarni narodni pesmi o »Sv. Barbari, v ječo vrženi« in o »Sv. Uršuli streljani«.

Sv. Barbara, devica in mučenica iz starokrščanske dobe, je umrla najbrž za Galerijevega preganjanja (305—311) v bitinijski Nikomediji, vzhodno od Carigrada (god 4. dec.). Zgodovinskih poročil o njej ni. Po legendi je imela poganskega očeta; da bi se ne okužila s krščanstvom, je morala vso mladost z očetom in še eno strežnico preživeti v posebnem stanovanju v stolpu, ločena od sveta. Pa je le postala kristjanka in obljubila vedno devištvo. Ker se je očetu upirala, ko jo je hotel omožiti in ji vsiljeval že izbranega ženina, jo je za kazen pustil nekaj časa samo in šel na potovanje. Po vrnitvi zve, da je hči kristjana in jo sam izroči sodniku. Ko je tudi najbolj neusmiljeno mučenje ne ukloni, jo sam z mečem obglavi.^{9b}

Naša narodna legenda o »Sveti Barbari, v ječo vrženi« v Majarjevi inačici iz Kazez (Majar piše: Koziz) pri Zilji (SNP, št. 641.) dosti dobro ustreza tej srednjeveški legendi:

^{9a} Porabljen je že na koncu stare nemške narodne pesmi o Hildebrandu: stari Hildebrand spusti poročni prstan v čašo, ki mu jo je žena prinesla v pozdrav in jo je on izpil; prstan naj bi dokazal, da je on res njen mož. Pesem je rokopisno dokazana iz l. 1359., motiv s prstanom pa je še mnogo starejši. Rochus v. Liliencron, *Deutsches Leben im Volkslied um 1530* (Deutsche National Litteratur, Pid. 13. (1884)- 84—89; XLV—XLVI,

^{9b} Matija Torkar, *Življenje svetnikov in svetnic božjih*, II² D. M. v Celovcu, 1918, 991—996.

Oče ji prigovarja, naj se omoži (SNP, št. 641, v. 6—23. = v. 52—64.):

Ti imaš sdej ženine tri: jeden kralj, čjer sonce gori gre; drugi, čjer sonce na povni je; 10 tretji, čjer sonce k božjej gnadi gre.	15 al vzemaš kralja deželskega, se ti bo vse perklanjalo.« Kaj pa Barbica odgovori: »»Jaz mam že zbrana ženina, Jezusa Nacarenskega.««
Al vzemaš kralja španskega, bil vzemaš kralja deželskega? Al vzemaš kralja španskega, vse bode tebe hvalilo;	20 »Al hočeš španska kraljica bit, al raj češ tri leta v turne sedet?« »»Jaz nočem španska kraljica bit, raj hočem tri leta v turne sedet.««

Oče da zgraditi »turen globok, turen temen«, jo vanj zakleniti in vrata zakovati. Pa angeli ji nosijo hrane: sv. Rešnje telo in sv. Rešnjo kri. Po treh letih dá oče vrata v turen odkovati: sv. Barbara je živa in zdrava. Oče jo spet nagovarja, naj se omoži, in hči se spet brani, vse z istimi besedami kakor prvič. Nato ji oče z mečem odseka glavo.

Ženin, ki ga oče sv. Barbari vsiljuje, je španski kralj. Izraz »deželski kralj«, ki ga pesem omenja poleg španskega kralja, je bržkone prevod latinskega izraza »rex gentium«, t. j. poganski kralj, in je bil, kakor vse kaže, prvotno samo pristavek k besedi »španski kralj«. Treh kraljev od treh delov sveta (kjer sonce vzhaja, kjer opoldne stoji, kjer zvečer zahaja) kot snubcev, ki naj bi jih španski in deželni kralj nadrobneje označila (a je enega premalo), v pesmi prvotno sploh ni bilo: izposojeni so iz kolednice za svete Trije kralje »Kje so sveti Trije kralji doma« (SNP, št. 4959—4960: iz Motnika v zapisu Gašparja Križnika in iz Borovelj in Podkrnosa neznanih zapisovalcev, najbrž prof. J. Scheinigga in prof. Jak. Wangaja, kjer se sv. Trije kralji takole vprašujejo [SNP, št. 4960]):

(Prvi kralj vpraša drugega:)

»Gospod kralj, čej ste vi doma?«

»»Jaz sem tam doma, čir sonce gor gre.««

(Drugi kralj tretjemu:)

»Gospod kralj, čej ste vi doma?«

»»Jaz sem tam doma, čir sonce na poldan stoji.««

(Tretji kralj prvemu:)

»Gospod kralj, čej ste vi doma?«

»»Jaz sem tam doma, čir sonce k božjej gnadi gre.««

Ta kolednica se je v moji mladosti pela tudi povsod pri Zilji. Sam se je dobro spominjam iz svojih deških let, ki sem jih do jeseni l. 1889. preživel v Veliki vasi pri Brdu v najbolj zapadnem delu slovenske Zilje.

Domneva torej, da je »deželski kralj«, t. j. poganski kralj, samo pojasnilo k izrazu »španski kralj«, je torej več ko samo verjetna. To nam potrjujejo tudi druge inačice legende o Sv. Barbari, v ječo vrženi. Kajti vse omenjajo samo enega kralja ali carja

(obsegajo pa samo prvi del zgodbe do tja, da turen odpro): k temu je v motniški inačici (SNP, št. 642., zapisal Gašpar Križnik) snubec spet španski kralj, v framski inačici (SNP, št. 643., zapisal O. Caf) se imenuje snubec »dunavski kralj«, v inačici neznanega zapisovalca »od hrvaške meje na Kranjskem« (SNP, št. 644.) pa je snubač v precej premenjeni pesmi čisto nedoločen, krščanstvu sovražen »car« — on in ne več oče — je preganjalec sv. Barbare.

Skoraj gotovo si je poznejši narodni pevec pod tem poganskim dunajskim kraljem ali »carjem« predstavljal že turškega carja (sultana) 15. stoletja. Kakor si je namreč v visokem srednjem veku vsak krščanski človek — tudi izobraženi — predstavljal starorimske pogane in njihove cesarje, ki so mučili prve kristjane, kakor »pogane« ali »nevernike« svoje dobe, t. j. kakor Saracene, Arabce, Mavre, tako so si jih predstavljali od 15. do 17. stoletja kakor Turke.¹⁰

To nam dokazuje slovenska legendarna pesem o »Školastiki« (SNP, št. 38. z Gorenjskega, zapis M. Ravnikarja Poženčana, Stare medljudne pesmi iz l. 1838.):

Turški car hoče imeti Školastiko, hčer ljubljanskega hauptmana za ženo. Oče je tega žalosten, mati vesela:

»Kako bo to vendar lepo,
20 saj lepši bit bi ne moglo
»Jez bom ljubljanska hauptmanca,
ti boš pa turška carinja!«

Ko pa Turek pride, se zateče Školastika

h podobi bôžje Matere, 30 Školastkinih prijatelov,
megla gosto se stri krog nje. le-ti vzemo Školastiko,
Veliko prišlo angelov, Turčini prazni stran gredo.

O sv. Školastiki, sestri sv. Benedikta, se kaj takega ne pripoveduje; očitna pa je podobnost z legendami o starokrščanskih mučenicah: o sv. Barbari se pripoveduje n. pr. tudi tole: Neka pobožna gospa, Julijana po imenu, je občudovala stanovitnost sv. Barbare; stopila je še sama pred sodnika in izpovedala, da je kristjana, da hoče z Barbaro umreti. Sodnik jo da pretepsti, ji odrezati prsi, nato pa jo ukaže z Barbaro vred nago po mestu voditi. Tedaj pa sv. Barbara vzklikne k Bogu: O Bog, ki nebesa z oblaki pokrivaš, zemljo v meglo zavijaš in temo pogrinjaš čeznjo, pokrij tudi najino nagoto pred poželjivimi očmi poganov.« V tem trenutku obe obdâ prečudna svetloba kakor z obleko, ki ju pogonom prikrije.¹¹ Podobno tudi v drugih legendah.

Ime Školastika je torej pač šele pozneje zamenilo ime kake nam neznane starokrščanske mučenke; tudi priprema pesmi za Ljubljano je

¹⁰ Dokaz so številne slike in podobe iz te dobe o Jezusovem trpljenju, n. pr. v vhodu na prostor pred stiško cerkvijo.

¹¹ Matija Torkar, Življenje svetnikov in svetnic božjih, II², DsM v Celovcu, 1908, str. 996.

iz poznejšega časa; poglavitno pa je, da je rimskega oblastnika zamenjal turški car. Tako si moramo tudi predstavljati, da je v poznejših inačicah pesmi o »Sv. Barbari, v ječo vrženi« turški car zamenjal starejšega poganskega španskega kralja, ki sam stoji na mestu rimskega oblastnika. Zgoditi se je to moglo šele v 15. stoletju.

Tudi v naši narodni legendi o »Sveti Uršuli streljani« (SNP, št. 645.), ki se nam je ohranila samo v enem, menda Vrazovem zapisu iz Frama, je španski kralj pogan. V njem je združila naša narodna pesem dve osebi znane srednjeveške legende o sv. Uršuli in njenih 11.000 tovarišic.¹²

Po tej legendi je bila sv. Uršula hči britanskega kralja. Zasnubil jo je poganski anglosaški kraljevič. Starši so mu nevesto obljubili, a s pogojem, da postane ženin kristjan in da počaka še tri leta, da Uršula s tovarišicami poroma v Rim. Svetnica se res odpravi z 11.000 tovarišicami preko Kölna v Rim, na povratku pa jih pred Kölnom Huni umore; sv. Uršulo hoče hunski kralj za ženo; ko ga zavrne, jo s svojo roko ustrelji.

O zgodovinskem jedru te legendarne pripovedke gl. Der Grosse Herder, 12, 49 in tam navedeno literaturo: z zgodovinsko osebnostjo device in mučenke sv. Uršule, ki so jo v Rimu častili že v 4. stoletju, se je združila povest o britanskih beguncih, ki so jih l. 451. ali 452. ob Spodnjem Renu Huni pokončali.

V naši narodni pesmi je španski kralj Uršulin ženin in morilec; namestuje torej hkrati kraljeviča in hunskega kralja. Pesem pripoveduje namreč, da je že za sedemletno Uršulo zvedel »svetli kralj, španske dežele svetli kralj«, da je poslal dvakrat snubcev, tretjič pa je prijahal sam:

»Hala, hala, Oršola!
Vzemi me, lepa Oršola!«

»»Hala, hala, španski kralj,
20 perpelala bom se na razgledi.««

Res se pripelje na ogledi, a ne na grad, ampak mimo gradu:

»Halà, halà, mladi hlapčiči,
30 nabijajte mi pištolice,
nabijajte mi pištolice
no strlajte za Oršoloj.«
Eden jo je streljâ na roko,
drugi jo streljâ na nogo,
35 tretji jo je streljâ sred glave,

štrti jo je streljâ ravno v srdce.
Halà, halà, ti svetli kralj,
španske dežele mladi kralj!
Ne boš ti z menoj španjivô,
40 jaz bom se odpelala v nebò,
V sveto nebo no svetli raj,
Oča nebeški nam ga vsem daj!«

¹² Gl. Jakoba de Voragine knjigo *Legenda aurea*. V latinskem prvotisku (inkunablu) te knjige iz l. 1497. (v frančiškanski knjižnici v Ljubljani), je to »*Legenda cliij*« *De vndecim milibus virginum*). — V francoskem prevodu (*Le bienheureux Jacques de Voragine, La Légende Dorée traduit du Latin d'après les plus anciens manuscrits. Avec une Introduction, des Notes, et un Index alphabétique. Par Teodor de Wyzewa. Ouvrage couronné par l'Académie française. Paris. Librairie Académique Perrin et Cie, Libraires-éditeurs, 1929.*) je to poglavje XLV., str. 590—595. — Torkar, n. d. II², 680—681.

Ob vsej častitljivi starosti te naše narodne legende, ki jo stavlja »španski kralj« kot poganski kralj nekako v 12. ali 13. stoletje, je mikaven naivni anahronizem pištolic, s katerimi namesto s puščicami sv. Uršulo ustrelje. Ta sprememba je seveda razmeroma mlada.

Kakor v »Zariki in Sončici« in v legendah o sv. Barbari in o Školastiki se rabita tudi v narodni baladi o »Mladi Bredi« ali »Nesrečni nevesti« (SNP, št. 102—107.) izraza »španski kralj« in »turški car« kar v istem pomenu neverniškega vladarja. Grofa Friedricha nemške predloge te naše narodne pesmi¹³ je sicer v »Mladi Bredi« večinoma zameril turški snubec¹⁴ in v dveh inačicah se govori samo o svatih¹⁵ ali o ženinu Židanku¹⁶; v eni inačici pa je čisto v slogu naše stare narodne pesmi turške svate zamenil »španski kralj«¹⁷, čeprav potem svatovska

rajža kmalu je prišla,
kjer teče voda Donava (v. 27—28.),

torej tja na turško stran. In da sta bila v predstavah naših narodnih pesnikov in pevcev narodnih pesmi tudi »španski kralj« in »kralj devete dežele« v nekem sorodstvu, pričuje nasprotek »Mladi Bredi«, pesem o »Nesrečni nevesti« (SNP, št. 108—111.), kjer je v dveh inačicah španskega kralja ali turškega carja zamenil »deveti kralj«¹⁸ ali »kralj iz devete dežele«¹⁹.

Naj navedem še en primer, da je španski kralj kakor v Romarju kompostelskem kristjan. To je prva inačica bajeslovne pesmi o »Trdoglavu in Marjetici« (SNP, št. 86. z Gore pri Sodražici na Kranjskem, iz Starih medljudnih pesem M. Ravnikarja Poženčana iz l. 1838.), po kateri »kraljič mlad, španskiga kralja sin« reši krščansko deklico Marjetico — v drugih inačicah je rešiteljica sestra, v tej inačici to ni čisto jasno — iz oblasti demona Trdoglava in jo pripelje na svoj dom.

51 notri v to deveto dežel,
pod tega kralja španskiga.

Kakor vidimo, je pač tudi tu nekaka zmeda, tako da krščanstvo španskega kralja, ki je hkrati kralj devete dežele, ni povsem vzvišeno

¹³ Gl. o tem L. Pintar, Književne drotine, ZSM, 4, 1902, 174. Pesem Graf Friedrich, ki jo navaja P. tam iz »Des Knaben Wunderhorn (Reclamova izdaja str. 494—497, 498—500), je kritično natisnjena pri Uhlandu (Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder, Nr. 122.) po dveh švicarskih letakih iz l. 1647. in brez letnice.

¹⁴ SNP, št. 103., v. 21.: Turki pote jezdiyo. SNP, št. 104., v. 9—10.: To se v ogledi ti peljajo, turškega carja najmlajši sin. SNP, št. 105., 17. 18.: Prišel ti je v svate turški car.

¹⁵ SNP, št. 102.

¹⁶ SNP, št. 106.

¹⁷ SNP, št. 107.

¹⁸ SNP, št. 108.

¹⁹ SNP, št. 111.

nad vsak dvom. V drugih inačicah nastopata namesto španskega kraljiča »grofič mlad« (SNP, št. 87. iz Jurjevice pri Ribnici na Kranjskem) in »mladi kraljič« (SNP, št. 88. iz smledniške fare na Kranjskem), obe v zapisu M. Ravnikarja Poženčana in iz Starih medljudnih pesem.

Vse pesmi, ki smo jih doslej ogledali, o španskih kraljih, kraljicah in kraljičih, ki so ali sami Saraceni ali pa so Saracenom sodobniki, imajo nekaj skupnega: vse izvirajo, če niso še starejše, vsaj iz visokega srednjega veka, iz dobe križarskih vojska. »Š p a n s k i k r a l j« v naših narodnih pesmih je kar naravnost kriterij za tako visoko starost.

Krivec Jože | Mladost je mimo šla ...

1.

Sedmero otrok je sedelo okrog peči, ki so si jo izkopali in sezidali v Smeji ob pašniku. Po velikosti so se vrstili. Najstarejši je izpolnil komaj dvanajsto leto, najmlajši tretje, da je kobacal po vseh štirih za ostalimi in se mu je često zapletla med noge še kiklica, ki mu jo je bila mati sešila iz svoje stare kikle. Tedaj se je zavalil po tleh z obrazom naprej, da se mu je nežni nosek zaril v mehko prst in je s svojim kričečim glasom zavijal in vokal na vse pretege. Mati pa je vsekdar potegnila enega izmed starejših: »Tako paziš na brata? Vam bom že dala! Ne dobite večerje!«

Najstarejši, Cenca, je nalagal na ogenj. Pozna jesen je bila, tista neprijetna, ko zapiha od Pohorja z vlago nasičen jesenski veter in podi visoko pod sivim nebom hripavo kričeče kavke. Vselej, kadar se mešajo v zraku te kavke, se čuti neprijeten vonj po snegu.

Otroci so pasli. Doma so imeli kravo, pašnika pa ne. Sosed jim je dovolil, da so pasli po njegovem, zato pa je moral Cenca pasti še njegovo živino. Dopoldne je presedel v šoli, popoldne je pasel. Vsi njegovi bratje in sestre so vselej šli z njim na pašo, doma pa so zaklenili.

»Drugo leto pojdem v mesto,« je razlagal Cenca svojim bratom in sestram in si po strani popravil klobuk z razpočenim vrhom. »Pojdem in ne bo mi treba več pasti živine, ne prezebati in stradati. Gospod župnik so mi že dejali, da me bodo dali v latinske šole. Hočejo, da bi postal duhovnik. Saj oni že vedo. Potem bom pa kaplan.«

»Pa boš tudi ti tepel v šoli po prstih, če ne bomo vedeli deset zapovedi?« ga prekine Tila, ki je hodila v tretji razred ljudske šole.

»Kajpada bom! Še bolj bom strog. Na ajdo jih bom pošiljal klečat, če se ne bodo učili. Tako dela naš učitelj, pa se ga vsi bojimo.«